

TEXTY

Georg Kremnitz a jeho monografie o intertextové vícejazyčnosti

Václav Petrbock

Příspěvky soustředěné v přítomném čísle *České literatury* zřetelně ukazují, že k tématu vícejazyčnosti lze přistupovat z různých metodologických i teoretických východisek. Jeden vyhraněný přístup k našemu tématu představuje zásadní kniha rakouského romanisty Georga Kremnitze *Mehrsprachigkeit in der Literatur. Wie Autoren ihre Sprachen wählen. Aus der Sicht der Soziologie der Kommunikation* (Vícejazyčnost v literatuře. Jak autoři volí své jazyky [KREM-NITZ 2004]; v současné době autor připravuje nové, aktualizované vydání), již zde představíme překladem jedné kapitoly. Georg Kremnitz (nar. 1945 ve württenberském Ellwangu), emeritovaný profesor románské filologie na vídeňské univerzitě, se sám definuje jako „sociolog komunikace“. V centru jeho zájmu je tedy volba jazyka, ve kterém autor(ka) píše své literární dílo, a to zvláště v těch případech, používá-li jazyk jiný než vlastní, „mateřský“ (k revizi konceptu „mateřského jazyka“ srov. BONFIGLIO 2010), ať již paralelně, výlučně, či příležitostně. Kremnitzovy úvahy o motivaci, omezeních a důsledcích užívání příslušného jazyka v dobovém kulturním kontextu, které rozvíjejí některé dřívější literárněhistorické (FORSTER 1972) a zejména lingvistické práce (WEINREICH 1953) a navazují na jeho dlouholetý odborný zájem o sociokulturní (a nutné historicky reflektovanou) jazykovou problematiku současného románského světa s nepřehlédnutelným akcentem na vícejazyčné a multikulturní prostředí Španělska (zejm. pak Katalánska) a Francie (Okciténska, Alsaska), zformuloval předtím již v publikaci *Gesellschaftliche Mehrsprachigkeit: institutionelle, gesellschaftliche und individuelle Aspekte* (Společenská vícejazyčnost: institucionální, společenské a individuální aspekty [KREM-NITZ 1990]). V této knize je jazyk chápán nejen jako objekt lingvistického zkoumání, ale jako sociální a politický fenomén, přičemž fenomén výskytu více jazyků (vícejazyčnost) v společnosti vnímal již v tomto případě Kremnitz důsledně jako problematiku historicko-funkčního charakteru. Nepřehlédnutelný byl přitom autorův aktuální záměr politický — právě jazykově-etnické

konflikty v západní Evropě (zejména ve Španělsku a Severním Irsku) stejně jako počínající válečné konflikty v zemích bývalé Jugoslávie a Sovětského svazu naléhavě připomněly zásadní důležitost znalosti komplexní problematiky náležejících společenství, resp. společenské vícejazyčnosti, a vzájemné podmíněnosti jejich zmiňovaných tří aspektů.

Prohloubenějším teoreticko-metodologickým způsobem, neustále ovšem prověřovaným důkladnou znalostí materiálu zejména západoevropské provenience, postupoval Kremnitz i v uvedené, dosud poslední autorské knize o vícejazyčnosti. Po seznámení s dosavadním stavem bádání o změně jazyka a literární vícejazyčnosti autor definoval svůj okruh zájmu — je jím intertextová vícejazyčnost, která — na rozdíl od textové (intratextové) vícejazyčnosti, tedy výskytu více jazyků v jednom textu — nebyla dosud literární a kulturní vědou důsažněji reflektována. Podle Kremnitze ji lze považovat za záležitost subjektivní povahy. Dále vyložil její specifické postavení, dané politickými a kulturními okolnostmi, od zániku Římské říše až po počátek 19. století. Podle autora ovšem již ve středověku byl literární jazyk pro autory slovesných děl nástrojem, „který se dá z dobrých důvodů změnit“ (IDEM 2004: 92). Postupná alfabetizace společnosti vedla podle něho k rozpadu polyglotních elit a etablováním monoglotních čtenářů. Počínaje Francouzskou revolucí se vyvíjely nové jazykové ideologie, které vyvolávaly nově motivovaný zájem o výklad původu „národních“ jazyků, jejich vztahu k mluvčím, jejich „zvláštěnostech“ odlišujících je od ostatních jazyků a o jejich estetické výkonnosti.

Ve třetí, jazykově teoreticky orientované kapitole, se Kremnitz zabýval vedle otázek po symbolickém charakteru jazyka a postavení překladu a přeložitelnosti literárních textů rovněž pro naše téma důležitým vztahem mezi jazykem a vytvářením (osobní/kolektivní) identity. Podle něho jsou od 19. století právě jazyk a národnost podstatné komponenty kolektivní identity, jež vykazují největší stálost. Důležité jsou v tomto ohledu jeho poznatky o roli mocenských poměrů a dalších komplexních faktorů při vymezování rozdílných (jazykových) skupin. Moderní národní stát prosazuje podle Kremnitze jazykovou jednotu (a jazykovou čistotu) státně protežovaného jazyka prostřednictvím školské socializace; skupiny, které se nacházejí v jiných jazykových prostředích, jsou vystaveny silnému asimilačnímu tlaku, a jejich jazyky riskují společenský odsudek, který může vést až k jejich zákazu. Volbu literárního jazyka následně ve čtvrté kapitole autor vyložil jako „subtilní souhru vnějších podmínek, společenských okolností, sociologických hodnocení, biografických náhod a reakcí autorů na tyto obvykle komplexní, mnohonásobně předeterminizované situace“ (IBID.: 253). Kromě motivace a determinant změny jazyka Kremnitze rovněž zajímala otázka, zda píšící autoři/autorky „stejným způsobem“ v obou různých jazycích či zda se v jejich tvorbě „něco mění“. Můžeme-li totiž jazykové volbě a biografickému vývoji porozumět do jisté míry zpětně, v o to menší míře lze tyto pokusy

považovat za předvídatelné. Podle Kremnitzze tu hraje (či může hrát) roli velký počet faktorů. Změna jazyka může být ovlivněna faktorem vícejazyčného rodinného prostředí, ale i školskou socializací. Důležitou roli při tomto tzv. *Code-Wechsel* (*code-switching*) sehrává pozice jazyka jako prostředku literárního vyjádření, která se projevuje v jeho statutu. Status jazyka je určen jednak explicitně — právně vymezeným postavením v příslušné oblasti jeho užití, jednak implicitně — (pocitovanou) prestiží ve společenském hodnocení. Mezi další faktory ovlivňující volbu jazyka uvedl Kremnitz i individuální faktory objektivní a subjektivní povahy. Mezi objektivní kritéria, daná politickým a společenským rámcem, patří zejména migrace (kolektivní a individuální), způsobující příklon k prestižnějšímu, rozvinutějšímu a rozšířenějšímu jazyku. Nermalou důležitostí při volbě jazyka v literárním projevu sehrává i (ne)existence referenční jazykové normy, normativní gramatiky, slovníků, gramatických a pravopisných příruček, a příslušného institucionálního zázemi (nakladatelství, knihkupectví apod.). Faktorům subjektivní povahy, často buď neuváděným, či zmiňovaným jen velmi vágně, věnoval Kremnitz část čtvrté kapitoly „Kritéria pro volbu literárního jazyka“, kterou zde čtenářkám a čtenářům podáváme v českém překladu.

V páté kapitole Kremnitz rozvedl centrální otázku své práce — volby a změny literárního jazyka — na celé řadě příkladů literárně činných autorek a autorů převážně z románského kulturního prostředí (Jorge Semprun). Jeho důkladnou obeznámenost s tímto rozšířeným fenoménem dokládají i vhodné zvolené příklady například z prostředí italských, tureckých a českých (O. Filip, J. Gruša, L. Moníková) migrantů v Německu, tvořících v němčině. Tím, že upřednostnil historický pohled na vícejazyčnost, což se pochopitelně projevilo i na volbě analyzovaných příkladů, vytkla ale kritika (mj. THORE 2005) Kremnitzovi absenci soustředěnější reflexe postavení představitelky a představitelů tzv. migrační literatury.

V českém prostředí nezaznamenala Kremnitzova práce až na výjimku (MAREŠ 2009: 141–142, resp. IDEM 2012: 165–167) žádný ohlas. Pro domácí bohemistické (ale i germanistické, hebraistické, romanistické, latinistické, slavistické) úvahy o české (v jazykovém i teritoriálním smyslu) literatuře by přitom mohl být i tento koncept východiskem, který by mohl rozšířit studium dějin literatury a literární komunikace o autorky a autory, jejichž slovesná tvorba v jiném než českém jazyce je buď zcela opomíjena, či je vykládána s jejich ostatní tvorbou zcela nespojitým způsobem. V domácím prostředí přitom rozhodně nejde o téma zcela nové — stačí připomenout např. starší, avšak dodnes stěžejní práce P. Trosta (TROST 1965, 1976, 1980). Není patrně náhodou, že výklad literárního dění či tvorby jednotlivých vícejazyčných autorů celostním způsobem je v Česku spíše uskutečňován badatelkami a badateli se zázemím jiných filologických oborů než samotnými bohemisty (např. POKORNÝ 1998, SVATOŠ 2000, MAREČEK 2003, VACULÍNOVÁ 2009, FIALOVÁ FÜRSTOVÁ

2012, NEKULA 2011, ponecháme-li přitom stranou historicky zaměřená teatrologická bádání (např. u A. Jakubcové, J. Ludvové, A. Scherla nebo D. Turečka) nebo některá témata z dějin starší české literatury a 19. století (ŠMAHELOVÁ 2011). Komplexní téma společenské a biografické literární vícejazyčnosti ale často vyžaduje mezioborovou spolupráci s dalšími vědami, jako např. se sociologií (HOLTHUS — KRAMER 1991), psychologií (HOFFET 1973), filozofií (DERRIDA 1996) a historií (BÖHM 2010); historicky orientovaný výzkum této problematiky je přitom v literárněvědné bohemistice teprve v počátcích. Jak již bylo řečeno dříve, společenská a biografická literární vícejazyčnost není přitom rozhodně „pouze“ akademickým tématem — svědčí o tom jeho nemalá politická brizance, analyzovaná vědními obory vycházejícími z postkoloniální teorie (např. FEICHTINGER — PRUTSCH — CSÁKY 2003, KILCHMANN 2012) i současnou politologií (např. BOCHMANN 2007, 2009).

Kremnitzův koncept má tedy podle mého názoru pro zobrazení dynamiky dějin „české“ literatury a literární komunikace (a pro kontextualizaci intratextové vícejazyčnosti) nemalou přitažlivost. Navíc může přispět i k většímu porozumění aktuální problematice vícejazyčnosti, přesahující z oblasti literárněvědné do obecně kulturněhistorických úvah o dnešním multikulturním a vícejazyčném světě.

Literatura

BOCHMANN, Klaus (ed.)

2007 *Sprachliche Individuation in mehrsprachigen Regionen Osteuropas. 1. Moldova* (Leipzig: Leipziger Universitätsverlag)

2009 *Sprachliche Individuation in mehrsprachigen Regionen Osteuropas. 2. Ukraine* (Leipzig: Leipziger Universitätsverlag)

BÖHM, Manuela

2010 *Sprachenwechsel: Akkulturation und Mehrsprachigkeit der Brandenburger Hugenotten vom 17. bis 19. Jahrhundert* (Berlin: de Gruyter)

BONFIGLIO, Thomas Paul

2010 *Mother Tongue and Nations* (New York: de Gruyter)

DERRIDA, Jacques

1996 *Le monolingualisme de l'autre ou la prothèse d'origine* (Paris: Galilée)

FEICHTINGER, Johannes — PRUTSCH, Ursula — CSÁKY, Moritz

2003 *Habsburg postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis* (Innsbruck/Wien/München/Bozen: Studien-Verlag)

FIALOVÁ FÜRSTOVÁ, Ingeborg

2012 „Bilingvismus v Čechách“; in Jozo Džambo (ed.): *Praha — Prag 1900–1945. Město literatury dvou jazyků a mnoha prostředníků* (Passau: Karl Stutz), s. 13–21

FORSTER, Leonard

1972 *Dichten in fremden Sprachen. Vielsprachigkeit in der Literatur* (München: Francke)

HOFFER, Frédéric

1994 *Psychoanalyse de l'Alsace* (Colmar: Alsatia) [1951]

HOLTHUS, Günter — KRAMER, Johannes

1991 *Das zweisprachige Individuum und die Mehrsprachigkeit in der Gesellschaft* (Stuttgart: Steiner)

KILCHMANN, Esther

2012 „Mehrsprachigkeit und deutsche Literatur: Zur Einführung“; *Mehrsprachigkeit und deutsche Literatur. Sonderheft der Zeitschrift für Interkulturelle Germanistik* III, č. 2, s. 11–19

KREMnitz, Georg

1990 *Gesellschaftliche Mehrsprachigkeit: institutionelle, gesellschaftliche und individuelle Aspekte* (Wien: Braumüller)

2004 *Mehrsprachigkeit in der Literatur. Wie Autoren ihre Sprachen wählen. Aus der Sicht der Soziologie der Kommunikation* (Wien: Ed. Praesens)

MAREČEK, Zdeněk

2003 „Zur Darstellung des Code-Wechsels im deutsch-tschechischen Sprachmilieu in der Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts“; in Jana Korčáková, Jürgen Beyer (eds.): *Königgrätzer Linguistik- und Literaturtage* (Hradec Králové: Gaudeamus), s. 492–505

MAREŠ, Petr

2009 „Výzkumy vícejazyčnosti v literatuře (Zahraniční knihy a domácí studie)“; *Slovo a smysl* 6, s. 132–145

2012 *Nejen jazykem českým. Studie o vícejazyčnosti v literatuře* (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)

NEKULA, Marek

2011 „Kanonizace monolingvalismu. Kanonizace multilingvalismu?“; *Česká literatura* LIX, č. 6, s. 791–812

POKORNÝ, Jindřich

1998 „Středověká germanobohemika z evropské perspektivy“; *Střední Evropa* XIV, č. 77, s. 114–119

SCHMELING, Manfred — SCHMITZ-EMANS, Monika (edd.)

2002 *Multilinguale Literatur im 20. Jahrhundert* (Würzburg: Königshausen & Neumann)

SVATOŠ, Martin

2000 „Zur Mehrsprachigkeit der Literatur in den böhmischen Ländern des 17. und 18. Jahrhunderts“; *Wiener Slavistisches Jahrbuch* XLVI, s. 33–42

ŠMAHELOVÁ, Hana

2011 *V síti dějin literatury národního obrození* (Praha: Karolinum)

THORE, Petra

2005 „Georg Kremnitz: Mehrsprachigkeit in der Literatur. Wie Autoren ihre Sprachen wählen“ [recenze]; *Studia Neophilologica* LXXVII, s. 228–232

TROST, Pavel

1965 „Deutsch-tschechische Zweisprachigkeit“; in Bohuslav Havránek, Rudolf Fischer (ed.): *Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur*.

Aufsätze und Studien, sv. I. (Berlin: Akademie-Verlag), s. 21–28 (knižně in týž: *Studie o jazycích a literatuře*, Praha, Torst 1995, s. 134–142)

1976 „Střídání kódů“; *Slovo a slovesnost* XXXVII, s. 1–3 (knižně in týž: *Studie o jazycích a literatuře*, Praha, Torst 1995, s. 217–219)

1980 „Der tschechisch-deutsche Makkaronismus“; *Wiener slawistischer Almanach* 6, s. 273–279 (knižně in týž: *Studie o jazycích a literatuře*, Praha, Torst 1995, s. 300–303)

VACULÍNOVÁ, Marta

2009 „Užití jazyků v humanistické poezii raného novověku v Čechách“; *Opera romanica* XI, s. 31–40

WEINREICH, Uriel

1953 *Languages in contact. Findings and Problems* (New York: Linguistic Circle of New York)